

УДК 930.25(092):929(477.82)

М. В. ДЕЛЕГАН*

**НІКОЛАУС РАДВАНІ –
ОРГАНІЗАТОР І ДОСЛІДНИК АРХІВНОЇ СПРАВИ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ
(до 145-річчя від дня народження)**

На основі значної частини вперше введених до наукового обігу архівних документів аналізується життєвий шлях і діяльність керівника архівної служби Підкарпатської Русі Ніколауса Радвані.

Ключові слова: Н. Радвані; земський архів; Підкарпатська Русь; централізована архівна система; Чехословацька Республіка.

За останні півтора десятиліття значного розвитку в Україні набули дослідження з історії архівної справи, у тому числі і на регіональному рівні. Все більше уваги приділяється персоналіям. Та й взагалі історія архівної справи, складової частини спеціального галузевого напрямку історичної науки, нерозривно пов'язана з біографічними дослідженнями, які досі перебували дещо в тіні.

До справи розвитку архівної справи в Закарпатті у різні історичні періоди доклали зусиль чимало фахівців, серед яких помітне місце посідає Ніколаус Радвані.

Мета даної публікації полягає у висвітленні – через життєпис особистості – розвитку архівної справи на певному історичному відтинку часу та спробі дати оцінку місця й ролі Н. Радвані в еволюції архівної галузі на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст. Беручи до уваги масштабність діяльності талановитого архівіста, а його життєвий шлях і творча робота на ниві архівної справи пов'язані із містами Тренчин, Трнава, Жіліна та іншими населеними пунктами в Словаччині, столицею Угорщини Будапештом, містом Остригом (Угорщина), Ужгородом та низкою інших міст Центрально-Східної Європи, автор не претендує на повноту дослідження життєвого шляху та діяльності Н. Радвані як архівіста.

На підставі проведеного дослідження, на наш погляд, з впевненістю можна стверджувати, що найбільш вагомий внесок у становлення і розвиток централізованої архівної системи на Підкарпатській Русі (офіційна назва Закарпаття в період його перебування у складі Чехословацької Республіки), зробив саме Ніколаус Радвані. На його долю випало управління Земським архівом Підкарпатської Русі у період фор-

* *Делеган Михайло Васильович* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Закарпатської області.

мування молоді чехословацької держави, що утворилася, як відомо, на уламках Австро-Угорської монархії.

Цю розвідку присвячено 145-й річниці від дня народження Ніколауса Радвані. Про його життя та діяльність автором опубліковано декілька статей, зокрема, у першій частині збірника наукових доповідей Всеукраїнської конференції “Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи (Київ, 19–20 листопада 1996 р.)”¹ і краєзнавчому журналі “Карпатський край” у 1997 р.² Найповніші біографічні дані про архівознавця, керівника архівної справи на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст., подано у першому та другому випусках бібліографічного довідника “Українські архівісти”, що вийшли у світ у Києві в 1999 і 2007 роках³. На підставі зазначених публікацій автора діяльність Н. Радвані згадується у підручнику “Архівознавство”⁴ та в “Нарисах історії архівної справи в Україні”⁵. Про ініціативність та особисту участь у розвитку архівної справи на Закарпатті Н. Радвані йдеться і у 7 випуску “Наукового вісника УжНУ. Серія: Історія”.⁶ У 2008 р. наша публікація про Н. Радвані була вміщена в Інтернетвиданні Інституту суспільних наук Словацької академії наук у Кошице⁷.

У 2002 р., у результаті багаторічного пошуку у Центральному історичному архіві в Празі вдалося виявити окремі нові факти з життя та діяльності архівіста, які досі були невідомими загалу. А основне те, що у 2003 р. у Державному архіві Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.) нами виявлено особову справу Н. Радвані та низку інших документів, пов’язаних з ім’ям визначного архівіста.

Як відомо, на зміну закостенілої монархічної системи дуалістичної Австро-Угорщини, котра жорстоко придушувала будь-які прояви національної самосвідомості населення Закарпаття в політичній, національній, релігійній галузях та на ниві культури, прийшла значно демократичніша форма правління Чехословацької Республіки.⁸ Цілком справедливо слідом за вченими Чехії стверджує професор М. М. Болдижар, що перша Чехословацька республіка була однією з найдемократичніших держав свого часу⁹. Всебічний розвиток у складі Чехословацької республіки отримала і Підкарпатська Русь, у тому числі і у галузях освіти, науки, культури та архівної справи.

Ніколаус Радвані народився 14 травня 1865 р., зазначено у автобіографії (*Currículum vitae* – лат. – *М. Д.*), написаній ним власноручно в м. Ужгороді 14 січня 1920 р. на словацькій мові, у великому населеному пункті Бановец (Banovec) Бановецького округу колишньої Тренчинської, а згодом Нітрянської жупи на Словаччині¹⁰. Однак у листі (копія) адміністративного відділу Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини від 24 квітня 1924 р. за № 19.897/924 під грифом “конфіденційно”, який зберігся у Державному архіві Закарпатської області, на підставі достовірних джерел, зазначено в документі, повідо-

мляється, що батьківське, тобто справжнє прізвище Н. Радвані було “Гебауер”, а “Радвані” – прізвище змадяризоване. (“Jeho rodičovske meno bolo “Gebauer”, “Radvani” je meno romagarčene”). Радвані – Gebauer згадується також у листі Президії Міністерства внутрішніх справ на ім’я віце-губернатора Підкарпатської Русі від 5 червня 1924 року за № 7823 та інших документах.

Одночасно ми змушені зробити застереження, що в особовій справі архівіста, в документах особисто ним складених, трапляється чимало розходжень щодо його біографічних даних, зокрема навчання, роботи і т. ін. Через це всі дані, по змозі, піддавалися перевірці, а окремі з них потребують і подальших уточнень.

На час складання Н. Радвані зазначеної автобіографії він був вдівцем. Перша дружина – Грегор Олена (Gregog Elena) 1872 р. н., з якою Микола взяв шлюб 15 серпня 1894 р., померла в 1911 році. Через це він сам виховував трьох дітей: Камілли 15 червня 1895 р. н., Естер 26 вересня 1896 р. н. і Тітуса 15 квітня 1898 р. н. Хоча на той час двоє старших уже вели практично самостійне життя – перша дочка працювала в Міністерстві землеробства, а друга – в Міністерстві правосуддя (юстиції) в Будапешті. Найменша за віком дитина, син Тітус, був слухачем юридичного факультету в Братиславі.

Другий шлюб Радвані взяв 14 березня 1922 р. в Братиславі з Франтішкою Немак (Frantiska Nemak), яка народилася також у Тренчінській жупі в Словаччині. Діти вже на той час були повнолітніми, а Франтішка і Микола – не молодими: їм було по 56–57 років.

Освіту Ніколаус здобував у провідних гімназіях (na hlavních gymnasiách) в Тренчіні, Трnavі і завершив у Остригомі у червні 1884 р. Вищу освіту здобув в університеті в Будапешті (1890 р.). Крім того чотири семестри навчався на факультеті теології (до кінця 1886 р.) та на юридичному факультеті (у 1901 р.), вивчав книгознавство, а також іноземні мови: словацьку, німецьку, французьку та італійську. Н. Радвані мав практику перекладацької роботи із зазначених мов на словацьку, яку він здійснював для потреб владних структур. Згодом він зазначає, що досконало володіє латинською, угорською, німецькою і словацькою, задовільно – французькою та може спілкуватися на чеській і русинській мовах.

У 1888 і 1901 рр. Н. Радвані вивчав основи архівних знань у королівському земському архіві, а у 1904 р. – юридичні науки в Будапешті.

З 27 грудня 1888 р.¹¹ до 22 лютого 1922 р. перебував на жупній архівній державній службі, зазначається в його особовій справі. Від 27 грудня 1888 р. і до кінця вересня 1895 р. працював на посадах другого архівіста у місті Тренчін, з 1 (в іншому місці – з 26) жовтня 1895 р. і до 1 січня 1910 р. – головного архівіста Белеградської (Belehradskey) жупи, з 12 січня 1910 р. займався систематизацією та впорядкуванням

документів у міському архіві, з 11 квітня 1911 р. працював у місті Жіліні писарем, з 1913 р. і до 24 квітня 1919 р. – керівником міського архіву в Жіліні Тренчінської жупи в Словаччині, а з 24 квітня 1919 р. – керівником архіву Ужгородської жупи¹². Водночас, наголошує Радвані в одному з особисто складених ним документів, у кінці 1901 р. він недовго працював головним жупним нотарем. Під час роботи в зазначених установах захоплювався питаннями бібліографії та історичною літературою, повідомляє архівіст в автобіографії від 14 січня 1920 р. Брав участь у підготовці збірки “*Monumenta Juridico Hungarika*” (подано за текстом автобіографії – М. Д.) та “*A Pallas nagy lexikona*”. “Я написав багато статей з історії Тренчінської жупи, що публікувалися в місцевій пресі як додатки та котрі я планував видати – і видав,” – не без гордості стверджує фанатично відданий архівній справі Радвані.

У листі-рекомендації керівництва Ужгородської жупи від 22 січня 1920 р. №7786/1919, адресованому Міністерству у справах Словаччини Чехословацької Республіки з нагоди розгляду справи щодо призначення Н. Радвані штатним державним службовцем, жупан характеризує його як такого, що має найвищі моральні якості, є висококваліфікованим, старанним, добросовісним і чесним спеціалістом. “З політикою не пов’язаний, національності угорської, але не агресивний. Нині видає себе за словака (*Nyni se vydáva za Slováka*)”¹³.

Цікаво зазначити, що тільки в одному випадку, а саме в особовій справі від 15 березня 1921 р., написаній ним власноручно, Радвані, вказуючи що він угорської національності, тут же в квадратних дужках додає – німецького походження.

Таких працівників, як рекомендований, пише наприкінці свого листа жупан, є дуже мало та особисто пропонує призначити його на штатну державну службу. В результаті рішення Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини, згідно з повідомленням Цивільного управління Підкарпатської Русі від 18 лютого 1920 р. № 1642 pres. adm., Радвані був призначений керівником архівної служби Ужгородської жупи з наданням йому зарплати згідно з штатним розписом державного службовця VIII рангу “...až do konečného rozdělení župí,” йшлося в повідомленні (Радвані, як зазначалося вище, вказує, що на цю посаду він був призначений ще в 1919 р.). Однак на згаданій посаді йому довелося працювати не довго. Керівник жупного уряду в Ужгороді у листі, адресованому цивільному управлінню Підкарпатської Русі від 8 липня 1921 р. № pres.4580 ai 21, незважаючи на офіційний зміст, повідомляв із неприхованим піднесенням про те, що “зважаючи на працездатність та надзвичайну старанність головного архівіста місцевого уряду Ніколаус Радвані, а також з огляду на наукову роботу, яку він подав з власної ініціативи і яка дуже добротно виконана, зразкова, та беручи до уваги факт утворення земського архіву Підкарпатської Русі,

C U R R I C U L U M V I T A E .

Narodil som sa v župe Trenčinskej vo veľkej obci Banovec roku 1865. , som rímsko kath. náboženstva , vdovec a otec troch detí . Moje deti su :

Kamila , Eszter a Titus , s ktorých je prvé pri ministerstve orby , druhé pri ministerstve pravosúdu v Budapešti , kdežto moj syn Titus je ten čas posluchačom právnictva v Bratislave .

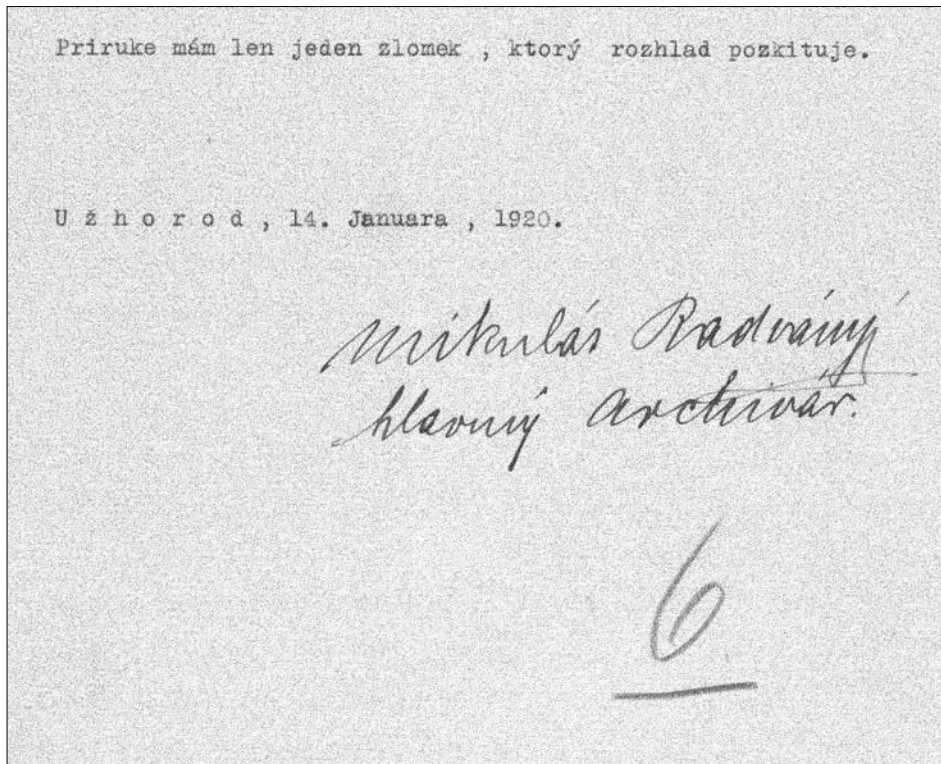
Prosvedné studia som na hlavných gymnasiách v Trenčíne , Trnave a v Ostrihome skončil . Vyssie studia som na universite v Budapešti skončil . Mojú zákonú kvalifikáciu doplňuje formálna vzdelanosť ; štyri semestri theologie , knižné znalstvo ako i reč slovenská , maďarská , nemecká , francúzska a latinská , v ktorých rečiach som pre úradné potreby prekladi robil .

Od roku 1889 , som ako druhý archivar , od 1895ho roku ako hlavný archivár , od 1911 ho roku ako mestský archivar a od mesjaca apríla roku 1919 . ako župný hlavný archivar pracoval .

V spojení mojich úradných prác som sa zaoberal bibliografickou a historickou literatúrou menovite som pracoval pre zbierku takzvanú "Monumenta Juridico Hungarica " ; bol som spolupracovníkom "Velkého Lexico Pallas " a som mnoho historických článkov písal o Trenčanskej župe , ktoré v tamnejších miestnych novinách , ako čiastky oných historických prídavkov , ktoré ako samostatné som mienil vydat - vysli .-

. | .

Автобіографія Н. Радвані від 14 січня 1920 року.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 17

Автобіографія Н. Радвані від 14 січня 1920 року.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 17

пропоную затвердити його керівником земського архіву Підкарпатської Русі з присвоєнням йому VII рангу державного службовця I ступеня”¹⁴. Обсяги роботи були, відзначимо без перебільшення, величезні, а повоєнне життя складне та дороге... Радвані змушений був просити керівництво краю підвищити йому розмір заробітної плати. І за нинішніми мірками суспільного життя стається диво – лаконічно та конкретно 28 липня 1920 р. резолюція віце-губернатора Підкарпатської Русі Благи зобов’язує клерків взяти звернення архівіста “до безумовного виконання”. Нині б таку оперативність у вирішенні звернень архівістів щодо виплати повної зарплати, передбаченої законодавством і т. ін. Того ж таки дня надходить офіційна відповідь про те, що “прохання (Радвані – М. Д.) швидко вирішене”¹⁵. А в графі формуляра щодо рівня його кваліфікації за всі роки, за які збереглися документи в Держархіві області, зазначено – дуже добра (velmi dobry). Та й взагалі, значна частина документів особової справи рясніє найвищими оцінками діяльності і особистих рис Н. Радвані: velmy spůsobni, velmy pilniú, besvadne, prvotridni, velmy schopnú a svedomity.

Медична довідка міського лікаря в Ужгороді Юліана Пелеха від 31 травня 1919 р., видана на запит жупана за № 1316/1919, підтвер-

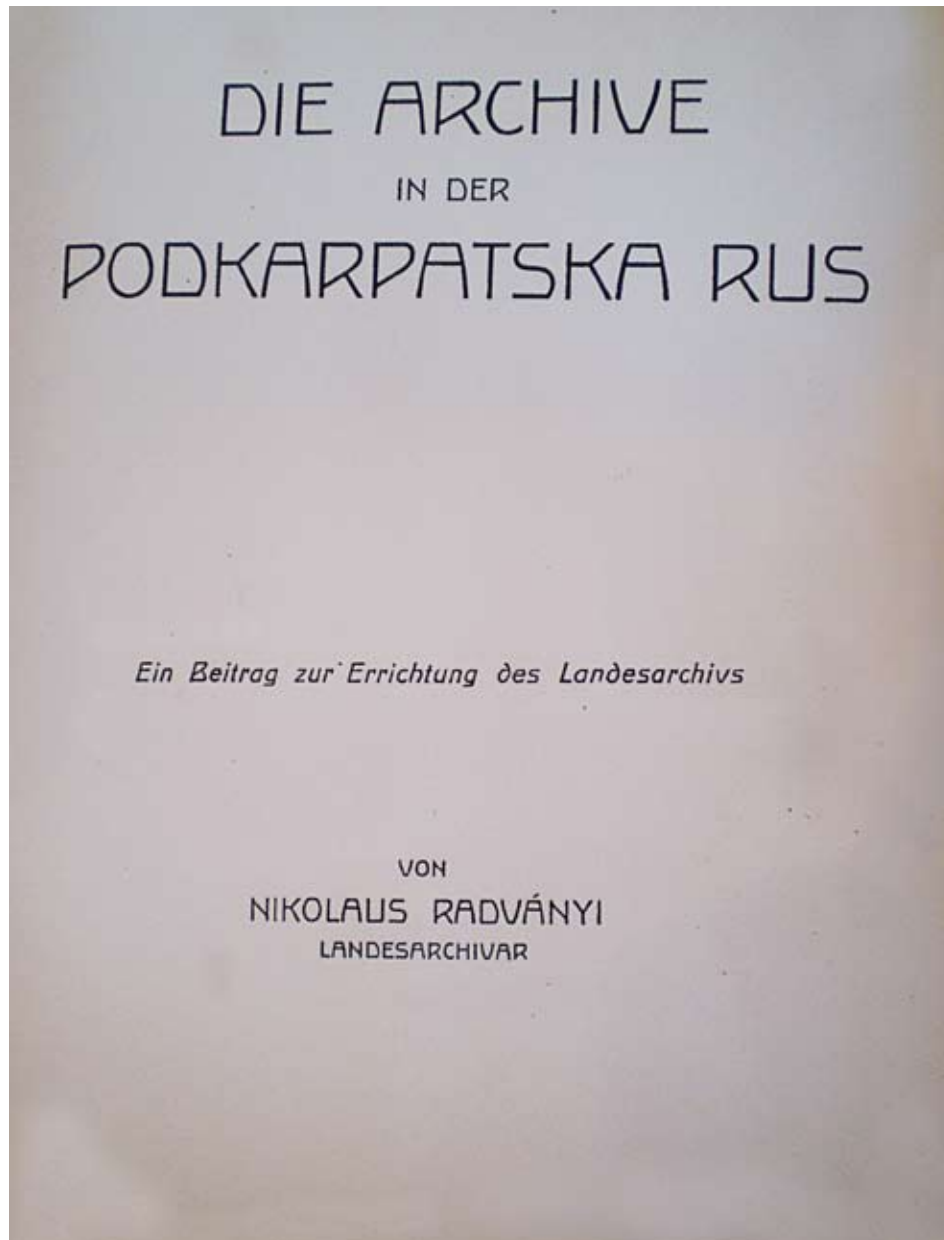
джує, що Ніколаус Радвані цілком здоровий та може нести державну службу (“...pokladám ho za chorného k úradovaniu”).

Присягу державного службовця Н. Радвані складав тричі: 29 грудня 1888 р. (Угорщина), 24 квітня 1919 р. та 15 січня 1920 р. (Чехословацька республіка).

Як керівнику архівної служби йому було доручено проаналізувати стан архівної справи Підкарпатської Русі. Зокрема, рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 21 лютого і 21 квітня № 5754 та 8112 (у листі Н. Радвані від 12 грудня 1924 р. номери помилково названі навпаки – *М. Д.*) було доручено земському архівісту Радвані внести пропозиції щодо організації архівної справи Підкарпатської Русі, а рішення від 3 листопада та 1 грудня 1922 р. № II – 6666 та № 7491 pres. вимагали від нього проведення необхідної роботи щодо систематизації і впорядкування архівних документів в Берегові та Севлюші (нині – місто Виноградово); рішення від 3 березня 1923 р. № II – 1319 pres. аі 23 ставили завдання організувати земський архів та центральний метричний уряд, зазначає Н. Радвані¹⁶. Впродовж 1922 р.¹⁷ Н. Радвані побував в усіх найбільших архівах краю, вивчив їх стан та підготував ґрунтовні звіти. Вивчаючи документи, що збереглися і відбивають результати його діяльності, можна стверджувати, що земський архівіст був людиною всебічно розвиненою, дуже енергійною, відданою своїй справі та ініціативною. Тому цілком зрозуміло, що на підставі зазначених звітів уже у 1922 р. він вперше в історії архівної справи краю видав в Ужгороді німецькою мовою книжку під назвою “Архіви Підкарпатської Русі”¹⁸, в якій намагався подати аналіз основних документальних зібрань та загальну характеристику найбільших архівів Підкарпатської Русі. Тираж книжки був незначним¹⁹. Всі витрати на її видання взяв на себе відділ шкіл Крайової адміністрації Підкарпатської Русі. Незважаючи на те, що у продажу книжка не надходила, вона одержала досить широке міжнародне визнання, про що свідчать прохання надіслати книжку адресатам різних країн Європи. Зокрема, запити на книгу надійшли з Національного архіву Німеччини, Угорської державної бібліотеки ім. Сечені (Будапешт), Карлового університету (Чехословаччина, Прага) та інших науково-культурних центрів.

Дослідження крайового архівіста було надіслано президенту Чехословацької республіки Т. Г. Масарику, про що зазначається в листі шкільного відділу Підкарпатської Русі від 9 жовтня 1922 р. А 20 жовтня 1922 року у відповідь на запит того ж таки шкільного відділу Радвані надсилає два примірники своєї книги і на його адресу. З проханням надіслати кілька десятків примірників книги до Н. Радвані надійшов лист із Міністерства шкільництва та народної освіти Чехословаччини²⁰.

У кінці листопада 1922 р. на прохання шкільного відділу рецензію на книгу надіслав відомий історик краю Василь Гаджега. Він високо

Титульна сторінка книжки Н. Радвані “Архіви Підкарпатської Русі”. –
Ужгород: книжкова друкарня “Вікторія”, 1922

оцінив науковий доробок крайового архівіста (достойну оцінку сій книзі подав – Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 18) і вважав її основою подальшого розвитку архівного будівництва в краї, віддаючи належне при цьому його автору. “Всі бо архіви... в такому смутном состоянні находятся, что через беспорядок употреблять не мож их, – з жалем констатує В. Гаджега. – Сим же само собою представила идея: поставити єдин Крайовий Архив”. Далі історик стисло характеризує процес появи праці Н. Радвані. “На представлення Крайового Архивара возвало Цивильное Правительство Подкарпатской Руси его подати начерк и проект новосозданого Крайового Архива, и се 21 февр. 1921 числ. 8112. Презид. По предложению генеральной [ради – слово не читається – *М. Д.*] и ориентаці[й]но из нова возванн был Кра[є]в. Архивар: зробити предуготовительні роботи дня 21 апріля 1921 число 5754 Pres. – В одповідь на сіє возваніє явилося подвопросное сочиненіє автора... Оцінка каждого архива фахова, – зазначає Василь Гаджега, – но легко понятна и нефаховим (не спеціалістам – *М. Д.*), и понеже доста коротка – об’єм пару листов ... интересантна может быти и простым читателям. Ся оцінка держит от стр. 13–112. Посему добавляет автор нікі (деякі – *М. Д.*) документи як додаток от стр. 115–140, и содержанием заключает.

Опис сей о Архивах нашей Подкарпатской Руси основно и кратко выробленной безусловно заслужит (мається на увазі – заслуговує – *М. Д.*) зато быти выпечатанной, но се уже достигнуто, понеже выпечатанно т. р. (цього року – *М. Д.*) в Ужгороді в печатні: Виктория красным друком на німецьком языці. – Другой вопрос є, если смотрим и розважим: потребно ж выпечатати и по руськи!²¹ Зважаючи на суспільну значимість архівів, В. Гаджега висловлює тверду впевненість у необхідності створення централізованої архівної системи Підкарпатської Русі. А у зв’язку з тим, що книжка уже опублікована німецькою мовою, відомий історик конкретно пише: “...зато думаю по руськи токмо по частям мож выдавати, в Сборнику Просвіти теченієм больше літ, где 1–2 объяснения и оцінки все интересанті будут...”

Книжка складається із вступу та десяти окремих частин. Усі частини – розділи названо відповідно до назв архівів, що в них аналізуються:

- 1) архів Мукачівської дієцезії (єпархії);
- 2) архів ордену святих Василян;
- 3) архів комітату Берег;
- 4) архів комітату Угоча;
- 5) архів комітату Унг;
- 6) архів королівського суду міста Берегова;
- 7) архів привілейованого міста Берегова;
- 8) архів привілейованого міста Мукачева;

- 9) архів привілейованого міста Ужгорода;
- 10) архів домінії міста Мукачева і села святого Михайла.

У структурі книжки є також п'ять додатків:

- I. Звіт про комітатські архіви за 1880 р.
- II. Інші архіви та збірники грамот: сімейні архіви і фамільні гра-
моти.
- III. Бібліотеки.
- IV. Основні письмові пам'ятки Мукачівської дієцезії до 1749 р.:
 - A. Грамота про заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві
від 1360 р.
 - B. Маніфест унії 1652 р.
 - C. Проект створення Мукачівської дієцезії 1766 року.
 - V. Список назв населених пунктів²².

Зокрема, у розділі “Архів комітату Унг” земський архівіст вказує, що хранителем та упорядником документів, як і хранителем комітатської печатки, із незапам'ятних часів і до 1790 р. був старший нотар. При цьому він перелічує прізвища кількох найстаріших службовців, які віддали архівною справою в комітаті Унг. І першим серед них називає під 1620 роком Михайла (Міклоша) Нярадї. Це, по-суті, перше відоме нам прізвище архівіста Закарпаття, який займався цією неоціненою справою близько 400 років тому²³.

Н. Радвані зазначає у своїй праці, що заснування стаціонарних жупних архівів пов'язане із спорудженням адміністративних будинків. У 1733 році угорська влада прийняла закон про спорудження адміністративних будинків жуп. У цих спорудах узаконювалося в обов'язковому порядку виділення приміщень для розміщення та зберігання документів, що призбирувалися в процесі діяльності жупних органів управління. Тут перебували на зберіганні протоколи жупних зборів, листи громадян, скарги, інше поточне діловодство. Як констатує Н. Радвані, через територіальні зміни, воєнні конфлікти та часті передачі документів, їм було завдано чимало шкоди: одні з них були назавжди втрачені, а інші – пошкоджені. В таких умовах формувався архів Угочанської та інших жуп краю.

Аналізуючи документи архіву Мукачівської єпархії, архівіст акцентує увагу на їхній надзвичайно великій цінності як джерела з історії русинів, етнографії та мови краю. У найбільш загальних рисах характеризує утворення жуп. Зазначає зафіксовані в документах страхітливі наслідки нашествия татар на Угочанську та інші жупи. Вказує населені пункти, існування яких підтверджено письмовими згадками, починаючи із XIII століття. Зокрема, називаються поселення Ардов, Батар, Фелсас, Нодьсас та Севлюш. На підставі документів, що збереглися, на той

час можна було встановити, починаючи із XIII століття, імена жупанів, а з XIV століття – і віце-жупанів.

Збережені документи дали можливість досліднику проаналізувати територіальні зміни жуп. Цікаво, що у 1321–1323 рр. обов'язки жупана Угочанської та Бережської жуп виконувала одночасно одна і та ж особа.

Н. Радвані наголошує, що двоє науковців, Антон Сірмай та Андрій Комаромі, використовували архівні документи при вивченні окремих періодів історії жупи. Ця інформація дає можливість сучасним дослідникам дізнатися про хоча б частину документальних зібрань та їх зміст, котрі колись зберігалися у фасцикулах архіву Угочанської жупи²⁴.

Коли керівництво жупи започаткувало створення жупних архівів, то виявилось, що з попередніх століть документів залишилося порівняно небагато. Документи, що збереглися, у 1747 році були переміщені до Нодьсевлюша (Виноградова) та складені в спеціально відведених керівництвом жупи двох кімнатах жупного адмінбудинку.

У наступний історичний відтинок часу – 1849–1861 рр. – Угочанська жупа була об'єднана з Бережською. З урахуванням адміністративно – територіальних змін у 1852 році архів передислокували до Берегова. Однак, уже в 1863 році його знову повертають до Нодьсевлюша. Ніколаус Радвані неодноразово наголошує, що часті переселення, переважно поспішні, непродумані та недостатньо кваліфіковані, шкодили архівним документам, на сторінках яких зберігалися описи людських доль, еволюції багатогранного життя та діяльності місцевого населення в умовах вікового панування непроханих войовничих орд азійських чужинців – загарбників, що зневажливо-величаво піднесли себе над нащадками древніх працелюбних і толерантних карпатських слов'ян, захопивши їхні землі та інші природні багатства, руйнуючи їх духовно – культурні цінності та й увесь багатовіковий уклад життя.

Не можна відкидати і думку, як засвідчують відомі нам факти наступних періодів угорського панування на Закарпатті, про свідоме нищення документальної спадщини щодо історичного минулого місцевого праслов'янського населення Карпатського регіону. Вважаємо, що це непросте питання потребує спеціального наукового дослідження в інтересах перспективи цілісності української держави і торжества правди та справедливості, особливо беручи до уваги нинішні войовничі прояви реваншизму окремих сусідніх країн.

Разом з тим, у наш перманентно кризовий час доречно нагадати цікавий і повчальний факт із історії архівної справи краю, що його наводить керівник архівної служби Підкарпатської Русі 1920-х років. Він зазначає, що вже в 1872 р. угорський монархічний уряд прийняв закон № XI²⁵, яким затвердив структуру жупного управління. До штату жупного управління було офіційно внесено і посаду архіваріуса, як тоді

називали посаду архівіста. Тобто, архівіст, говорячи сучасною термінологією, був державним службовцем.

Або такий приклад, на який, на наше переконання, були здатні тільки фанатичні керівники, та й то тільки у ХІХ ст. За невтомну, складну, висококваліфіковану й важку роботу з впорядкування архіву комітату Унг архіваріусу Івану Горвату у 1661–1663 рр. було виплачено крім зарплати гонорар у розмірі 3 000 флоринів. На той час це була дуже велика сума, що дорівнювала чотирирічній зарплаті.

У спорудженому в 1898 р. адміністративному будинку Угочанської жупи (нині в ньому знаходиться угорськомовна середня школа, місто Виноградово) для потреб архіву керівництво вже виділило три кімнати. З урахуванням виділеного місця для зберігання архівних документів було зроблено кілька спроб їх упорядкування та систематизації згідно з логічною послідовністю. Однак жодна спроба не була доведена до завершення. І все ж на початку ХХ століття архів Угочанської жупи вдалося впорядкувати. Але, на жаль, не надовго. Жахлива смертоносна та руйнівна Перша світова війна докотилася і до Карпат, знищуючи на своєму шляху все, у тому числі й архіви.

На початку квітня 1919 р., після повалення угорської монархії до Нодьсевлюша (Виноградова) вступили румунські війська, котрі перебували там до переходу території жупи до складу Чехословаччини.

24 квітня 1919 р. румунські солдати увірвалися до архіву. Вони по-варварськи нищили і розкрадали старі клейноди жупи та окремі документи. Срібний портсигар архіваріуса Тара, що знаходився на одній із полиць, привернув увагу жадібних і злодійкуватих румунських солдатів; їм здалося нібито там можуть бути приховані цінності. В результаті такої “перевірки” румунськими окупантами було пограбовано частину архіву, приведено до хаотичного стану фасцикули та до безладдя увесь архів. “У теперішньому стані архіву, з жалем в душі писав Н. Радвані, неможливо описати обсяги документів, тим більше, що попередні сумарії, схему обліку, на жаль, не вдалося знайти”²⁶. У таких складних умовах земський архівіст розгорнув активну діяльність щодо збору цінних документів, створенню централізованої системи архівної справи краю та забезпечення гарантованого збереження унікальних документальних першоджерел.

З метою повернення награбованих під час тимчасового загарбання румунськими військами частини Закарпаття архівних документів в листопаді 1921 р. та лютому 1922 р. губернатор звернувся з відповідними доповідними записками до Міністерства закордонних справ Чехословаччини. В одній із доповідних записок, направлений до Праги, повідомлялося про “спустошення румунами архіву міста Берегова та сплюндрування ними архіву комітату Угоча”²⁷. В зв’язку з цим та територіальними змінами, що сталися, згідно з умовами договору між

Чехословацькою республікою та Румунським королівством від 4 травня 1921 року була утворена міжнародна архівна комісія, завдання якої полягало в організації та проведенні обміну документами між двома сусідніми державами.

У Державному архіві Закарпатської області збереглися примірники окремих протоколів засідань цієї комісії, зокрема в місті Кошіце (нині – Словаччина) та у селі Холмеу (нині – Румунія). У роботі чехословацької делегації як в місті Кошіце, так і в селі Холмеу брав участь і Ніколаус Радвані²⁸. Однак цього недостатньо, щоб робити повні висновки щодо результатів роботи комісії та долі унікальних архівних зібрань. Основні документи про її діяльність, очевидно, потрібно шукати в архівах Праги та Бухареста.

У 1923 р., як свідчать сторінки особової справи (с. 102, 102 зв., 106), Н. Радвані залучався також до складання опису державних доріг та мостів у відповідності до вимог статті 191 Тріанонської угоди, а також до роботи щодо уточнення дат із історії Словаччини та Закарпаття.

Одночасно керівник архівної служби краю уже в ті далекі часи ставив питання про пошук та повернення документів, що стосувалися історії Закарпаття, із архівів Будапешта і Відня.

Важливо зазначити, що 3 квітня 1924 р. була укладена угода між Австрією, Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, королівством Сербо-хорватсько-словенським та Чехословацькою республікою з питань архівної справи. А вже 1 травня 1924 р. чехословацька сторона ратифікувала зазначену угоду²⁹. За нашими даними, нині поки що немає (щодо української історіографії, то це твердження є беззаперечним) якого-небудь наукового аналізу названої угоди. Принагідно зазначимо, що нині уже колишній багаторічний Генеральний секретар Міжнародної Ради Архівів Шарль Кечкеметі (уродженець Угорщини) у збірці своїх праць вказує на те, що питання архівної справи знайшли своє відповідне відображення також у текстах Сен-Жерменського і Тріанонського договорів та Угоди від 6 квітня 1922 р. між Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, Югославією і Чехословаччиною³⁰.

Аналізуючи стан архівів Підкарпатської Русі, Н. Радвані дійшов висновку, що найважливішим на той час було завдання за будь-яку ціну зібрати всі розрізнені комітатські архіви та згрупувати їх в єдиний цілісний земський архів. Це завдання він вважав важливим не тільки для сучасності, а й для майбутнього. Формування централізованого архіву Підкарпатської Русі далекоглядний земський архівіст небезпідставно вважав одним із найважливіших напрямів діяльності новоствореної адміністрації краю у складі Чехословацької республіки.

Необхідність створення централізованого архіву Н. Радвані обґрунтував тим, що, по-перше, комітатські архіви знаходилися на значній

відстані один від одного, а це створювало незручності при їх використанні. По-друге, чимало з них розміщувалися у переповнених іншими установами будівлях. По-третє, доведені до хаотичного стану документи потребували інвентаризації та системного упорядкування.

Ніколаус Радвані переконливо стверджував: “Ми впевнені, що виходячи із вищезазначеного, губернатор Підкарпатської Русі знайде можливість для створення крайового архіву. Ідея сама по собі не нова, бо вже раніше були створені комітатські чи окружні архіви. Мова йде лише про те, щоб розрізнені архіви об’єднати в єдиний крайовий архів. Нашим обов’язком є те, щоб зберегти історичні і культурні надбання для майбутнього... в інтересах держави і науки”³¹. Ці заповітні слова талановитого архівіста не втратили своєї актуальності і понині.

Ініціатива створення єдиного архіву Підкарпатської Русі з’явилася ще на початку 1921 р. У підготовці проекту створення єдиного архіву брав участь і Н. Радвані. Не зважаючи на значні зусилля, справа створення архіву не вирішувалась, тому земський архівіст домагався утворення Земської (крайової) архівної комісії. І така комісія була створена рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 3 березня 1923 р. № II – 1319 pres. ai 23 та шкільного відділу від 29 березня за № 7310/1923. Тими ж рішеннями було затверджено склади бібліотечної та музейної комісій.

Головою Земської архівної комісії був призначений доктор Лео Єх (Leo Jech), державний радник (vladny radca). До складу комісії входили також доктор Юрій Міллаутс (Juraj Millauts), державний радник, доктор Леонід Гошовський (Leonid Hosovskij), головний жупний нотар, доктор Іван Панькевич (Ivan Pankievits), референт при шкільному відділі, професор гімназії та Ніколаус Радвані, земський архівіст, секретар комісії. Свого статуту комісія не мала³². Вона розпочала свою діяльність 25 травня 1923 р. Комісія вбачала основне своє завдання в створенні крайового архіву. Уже на першому її засіданні Н. Радвані запропонував проект формування єдиного архіву Підкарпатської Русі. Комісія внесла на розгляд Крайового управління пропозицію щодо включення до бюджету витрат на будівництво приміщення архіву, однак ця пропозиція прийнята не була. В результаті значна частина документів продовжувала залишатися у несприятливих для зберігання умовах. 16 лютого 1924 р. реферат освіти Підкарпатської Русі, представник якого був членом Крайової архівної комісії, вніс пропозицію на розгляд Міністерства шкіл та освіти Чехословаччини про гостру необхідність будівництва крайового архіву. У відповідь із Братислави з присмаком роздратування на адресу архівіста надсилається перелік питань, що містить також відтінок підозри: 1. Кого пропонуєте, щоб провів очищення та впорядкування архівалій (документів – *М. Д.*) жупного архіву в Берегові. 2. Який був обсяг (та зміст – *М. Д.*) пропозицій, внесених вами на першому засіданні

Земської архівної комісії 25 травня 1923 (року – *М. Д.*) щодо утворення земського архіву для Підкарпатської Русі. 3. Хто є членами Земської архівної комісії, вкажіть підставу їх членства в комісії. 4. Надайте (відповідні документи – *М. Д.*) щодо положення та повноважень комісії. 5. Інформуйте як довго перебували (Ви – *М. Д.*) на службі в жупанаті в Ужгороді. 6. Накінець, надішліть нам і справу про діяльність “Земської архівної комісії для Підкарпатської Русі”, протоколи її засідань та рішення. Невдовзі Н. Радвані подає чіткі та конкретні відповіді на поставлені до нього запитання, однак очікуваної реальної підтримки не одержує. Тому не дивно, що і це звернення залишилося у міністерських кабінетах без реалізації. Як бачимо, бюрократія вічно жива. У кінці 1920-х р. для потреб архіву під архівосховища виділили підвальні приміщення та кілька кімнат у старому адміністративному будинку жупанату. Сюди були звезені документи більшості архівів Підкарпатської Русі. Тобто архівні документи не були забезпечені відповідними приміщеннями, що гарантувало б їх надійну безпеку.

Після спорудження в 1936 р. будинку Крайового управління (теперішній будинок обласної державної адміністрації, місто Ужгород, площа Народна, 4) в ньому для потреб архіву було відведено спеціально обладнані сховища з металевими стелажми.

Нині у Державному архіві області зберігається частина документів колишнього архіву Угочанської жупи, зокрема у фондах Бережської жупи та королівського суду в місті Берегові³³.

Документи, що збереглися в особовій справі Н. Радвані, свідчать, що за архівістом здійснювався поліцейський нагляд з метою встановлення його політичної благонадійності. Тому згодом, через кілька років його перебування на посаді керівника крайової архівної служби, за результатами нагляду поліції, оцінка політичних уподобань архівіста стає дещо іншою, ніж на початку. У повідомленні поліційної дирекції в Ужгороді від 4 червня 1924 р., адресованому Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, констатовалося, що Н. Радвані “...народності малярської, іноді визнає себе словаком, однак в родинному колі вживає малярську мову, на службі з наближеними розмовляє на малярській та німецькій мовах. Член малярської селянсько-соціальної партії (так в документі – *М. Д.*). В спілкуванні контактує з більшістю провідних представників малярської автономної партії, як: посланцем (парламенту – *М. Д.*) Корлатом, письменником Рац Павлом, Гуловичем Тітусом та ін. Його політична орієнтація є помилковою”³⁴. Як видно з повідомлення, прояв політичної симпатії архівіста, що настав через кілька років перебування на Підкарпатській Русі, був, за висновком поліції, їм не до вподоби. Картинка ніби з сучасного життя українських архівістів, зокрема, Закарпаття: усе повторюється, тільки у гіршому варіанті...

Аналогічного листа з грифом “конфіденційно” (“duverne”) 12 червня 1924 р. за № I-5233 pres. ai 24 за підписом віце-губернатора було направлено на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі. В іншому ж документі від того ж таки дня поставлено конкретне завдання – “організувати, щоб його (Н. Радвані – М. Д.) праця була контрольована...” (“Opatrení, aby jeho práce byla kontrolována...”) А в наступному документі особової справи архівіста констатується, що його праця знаходиться постійно під контролем (Práce archiváře Radvanyiho je vždy kontrolována...)³⁵ Одночасно в зазначеному документі йшлося також про помилковість даних про національність архівіста. Перевірка щодо політичної благонадійності здійснювалася у відповідності до прийнятого в Чехословацькій республіці спеціального закону на захист республіки³⁶. Звичайно, в таких умовах працювати було нелегко, що призводило до погіршення здоров’я працелюбного архівіста. Тим більше, що спостереження за ним продовжувалося. Так, майже повністю повторюючи оцінку поліції 1924 р., у донесенні поліційної дирекції в Ужгороді від 30 березня 1925 р. № 2528 pres. ai 1925 на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, наголошувалося, що Радвані визнає себе словаком за національністю, але насправді є мадярським націоналістом (“Priznáva se síce k národnosti slovenské, ve skutečnosti jest to maďarský nacionalista”). І далі подавалися аргументи, які, на переконання поліції, повинні були служити обґрунтуванням їхнього висновку.

Звинувачення Н. Радвані в тому, що він нібито на роботі ігнорує державну мову та інші претензії до нього, помістила 23 січня 1926 р. під № 12 газета “Подкарпатская Русь”³⁷. 1 лютого 1926 року він надсилав листа-виправдання на ім’я жупана. Нерівний почерк видає важкі переживання та хвилювання автора та й зміст листа містить не тільки певні спроби виправдання, але й душевний біль. Радвані прагне пояснити, що породило певну недовіру та відхилити якусь підозру, що до його особи. Зокрема, він цілком аргументовано стверджує, що архів відвідують адвокати, священики, професори, учні та урядники (працівники органів влади – М. Д.). А оскільки в цьому краї люди розмовляють на різних мовах, то, зазначає Радвані, і він змушений пристосовуватися до тієї мови, на якій до нього зверталися відвідувачі. Інакше він не зміг би належним чином виконувати покладені на нього службові обов’язки. “Правда є, що при потребі розмовляю однаково на угорській, німецькій та словацькій [мовах]” (“Skutečnost je, že dla potreby hovorim jednako maďarsky, nemecky a slovensky”)³⁸. Словацькою мовою, продовжує Н. Радвані, володію: через це від нього не вимагали здавати відповідний іспит; однак він сам добровільно здав іспит 30 січня 1925 р., про що є необхідний документ (див.: Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 28, 28 зв.). А твердження про те, що архівіст за-

бороняє розмовляти на роботі на інших мовах, крім угорської, не відповідає дійсності, повідомляється в листі.

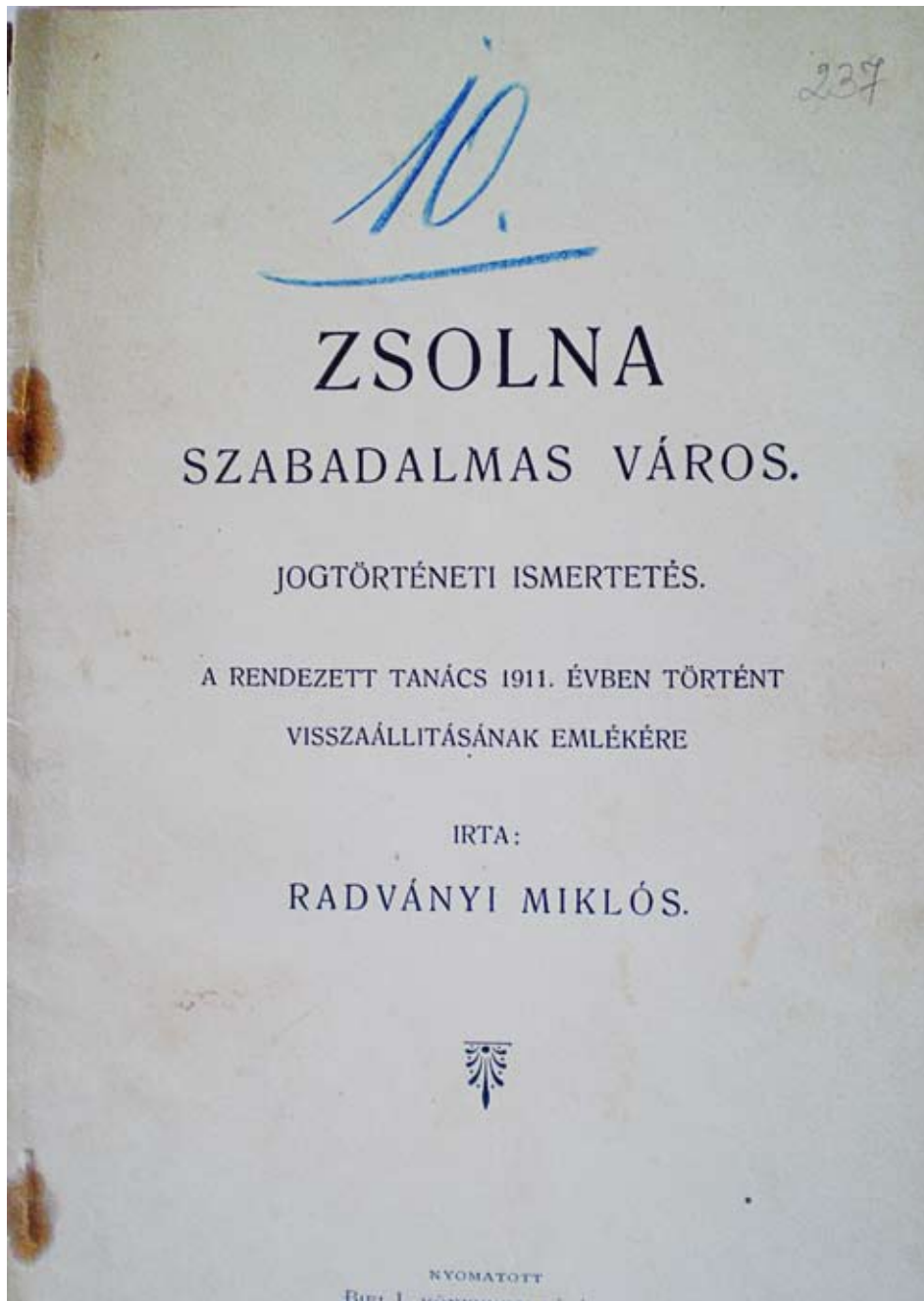
Мабуть, згідно з відповідними вимогами земський архівіст характеризує свою родину. Тут вперше подається нова інформація про його сина, який на той час був *kandidatom advokatským* (очевидно, проходив адвокатську практику після здобуття юридичної освіти) та проживав в м. Таті (Tate – так в документі, – *М. Д.*) в Угорщині. Ще коли син був студентом, взяв його на виховання до своєї родини граф Іван Зіхі (Jan Zichi), колишній міністр. У родині графа Тітус перебував уже десять років і Радвані висловлював надію, що його син стане правонаступником у цій угорській родині. Обидві його дочки на той час були заміжніми та мешкали в Будапешті і не перебували на державній службі.

Незважаючи на непрості умови, земський архівіст продовжував творчо і самовіддано працювати. Зокрема, 3 січня 1925 року він вніс на розгляд Президії Цивільного управління краю нові пропозиції із трьох пунктів щодо розвитку архівної справи Підкарпатської Русі. Серед них – необхідність проведення науково-дослідної та видавничої діяльності. В третьому пункті Радвані конкретизує свій план, пропонуючи виділити 7 000 чехословацьких крон для видання книжки “Архіви на Словаччині та Підкарпатській Русі” (“...ku ciel’u vydania diela: Das Archiveren in Slovensko und Podkarpat. Rus”). Видання передбачалося здійснити за зразком попередньої праці, що вийшла у світ на Закарпатті – “Архіви Підкарпатської Русі”³⁹.

За багаторічну висококваліфіковану самовіддану працю, з врахуванням особистих заслуг у справі виконання вимог статті 191 Трианонської угоди на клопотання самого Н. Радвані з 1 травня 1925 р. його статус та рівень оплати було підвищено: посаду земського архівіста було внесено до штату Політичного управління Підкарпатської Русі. Хоча вирішувалася ця справа досить довго, більше року, з неодноразовими нагадуваннями архівіста.

Високо цінуючи працю земського архівіста, керівництво Підкарпатської Русі згодом рекомендувало його на вищу посаду з присвоєнням йому 3-ї категорії в системі категорійності державних службовців. Відповідні подання були направлені на адресу Президії Міністерства внутрішніх справ та міністра внутрішніх справ Чехословацької республіки у березні–квітні 1927 р. В результаті Н. Радвані з 1 травня 1928 р. внесли до списку державних службовців 3-ї категорії⁴⁰. Цікаво зазначити, що річний розмір зарплати архівіста у 1927 році становив 33 600 чехословацьких крон.

Високоосвічений фахівець, знавець багатьох іноземних мов, Н. Радвані також займався перекладом з німецької на чеську мову окремих законів Австро-Угорської імперії. Зокрема, серед виявлених нами документів у Державному архіві області – закон про пресу № XIV від

Титульна сторінка книжки Н. Радвані “Жіліна – привілейоване місто”, що вийшла у світ у м. Жіліна (Словаччина) у 1911 році.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 237

1914 р., переклад якого з угорської на німецьку мову здійснив Радвані та офіційно запропонував для розгляду губернатору Підкарпатської Русі 24 квітня 1922 р.⁴¹ Нами знайдено неопубліковані рукописи його дослідження з історії розвитку залізниць Підкарпатської Русі. А в особовій справі вперше виявлено невелику його книжечку під назвою “Жіліна – привілейоване місто”, опубліковану у місті Жіліна в 1911 р.⁴²

В особовій справі, що зберігається у Державному архіві Закарпатської області, нами вперше виявлено також коротку історію архіву Ужгородського комітату, написану Н. Радвані на німецькій мові⁴³.

Велика працездатність та творчі досягнення архівіста, особливо у важкий повоєнний час, викликають подив і, безсумнівно, захоплення. Невдовзі після прибуття на Підкарпатську Русь, вже 8 червня 1921 р., він вносить на розгляд шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі та жупана детально та логічно-послідовно розроблений ним проект енциклопедичного довідника про Підкарпатську Русь. Сам автор звернення до вищих посадовців визначає предмет своєї пропозиції як “vydanye uradneho lexikona”, а жупний уряд в Ужгороді у листі на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі – як “Alamanach Podkarpatske Rusi” (збережено стиль оригіналу документа). Зміст проекту був викладений автором німецькою мовою на більш ніж 10 сторінках машинописного тексту⁴⁴.

У червні 1922 р. предметом його уваги стає збір та формування бібліотеки крайового архіву. З цього приводу Н. Радвані 3 та 17 червня звертався до шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі. Зокрема, в листі від 17 червня він просить посприяти у доставці книг, що знаходилися в мукачівському замку, в Ужгород до жупанату. У тому зібранні, що є там у замку, зазначає Н. Радвані, є близько 500–600 зв’язок книг, які потрапили туди із офіцерського казино та із зібрання відомого археолога-краєзнавця Т. Легоцького (“V teu... zbjerke, ktorá je tam na zamku je asi 500 – 600 zväzkov knih, ktere od officirskeho Kazina a z zbjerky Lehotskyho pochádzaju. Tam su na zeme rozhádzané”)⁴⁵.

Н. Радвані був не тільки невтомним спеціалістом-архівістом, але й високопродуктивним генератором інтелектуальних ідей, які, без перебільшення, за своєю суспільною значущістю випереджали час та мали своєю метою збереження унікальних історичних першоджерел. Високий талант архівіста провіденційно проголошував необхідність вжиття конкретних заходів щодо забезпечення збереження згаданих першоджерел зразу після руйнівної Першої світової війни. Ніби передчуття історичного розвитку підказувало йому, що незабаром почнеться ще більш страшніша Друга світова війна... А історична пам’ять без документальних першоджерел втрачає першооснову.

На підставі вивчення стану справ та з урахуванням історичної ваги документа 14 листопада 1922 р. Ніколаус Радвані вносить на розгляд

шкільного відділу місцевої адміністрації пропозицію щодо видання манускрипта “Humillimum Promemoria” від 1749 р. (у листі Радвані подає повну назву документа – “Humillimum Promemoria de Ortn, Progressn et in Hungaria Incolatn Gentis Ruthenicae”). 18 листопада шкільний реферат направляє листа за № 24. 620 В. Гаджезі: “Предмет: Выдавництво рукописа “Humillimum Promemoria 1749”.

Пану каноніку д-ру Василю Гаджезі в Ужгороді, Капітульна 11.

Шкільний реферат просить Вас подати ему оцінку рукописного твору Kollara: “Humillimum Promemoria 1749”, который находится в архиві ужгородського жупаната, оскільки он годиться до перепечатання в цілості, та оскільки являється он жерелом до історії руської церкви на Подк. Руси. З огляду на конечность скорого вирішення тої справи, просиме подати нам рецензію в як найкоротшом часі.” (Збережено стиль оригіналу документа). Повідомлення про зміст листа того ж дня надіслали також Н. Радвані⁴⁶. Незважаючи на відповідні вищезазначені запевнення шкільного реферату, видання пропонованого архівістом документа не було здійснено.

Отже, як свідчать документи, що збереглися, Ніколаус Радвані був працівником високої кваліфікації, ініціативним та енергійним. Але працював він у вкрай важких умовах, хоча на них майже ніколи не нарікав. І все-таки в листі від 4 січня 1923 р. він змушений просити матеріальної допомоги, а точніше – компенсації витрат, зроблених ним в інтересах роботи за рахунок власних коштів. У цьому листі він стисло характеризує умови свого життя: “...try roki som ne mal svoj byt... Tak dlhý čas som žil bez domácnosti a draho, a utrali ... boli tak veliké, že... ani neni ... majetka ne mám”⁴⁷. До цього можна додати тільки те, що в кінці ХХ – на початку ХХІ століття керівник архівної служби області, щоб доїхати до роботи змушений був долати відстань близько 100 кілометрів впродовж семи років. Як наслідок, багаторічні доїзди негативно відбилися на стані здоров’я... І це після його умовлянь з боку колишніх керівників області протягом року про переїзд в Ужгород та клятвених обіцянок щодо забезпечення житлом через шість місяців...

Слід вважати позитивним і те, що вже 12 січня Н. Радвані повідомили про щомісячну преміальну надбавку до зарплати.

Ніколаус Радвані займався також упорядкуванням архівів. Зокрема, за упорядкування архівів у Берегові та Виноградіві у квітні 1923 р. йому нараховано 3 000 чехословацьких крон.

Важка праця та життєві негаразди збавили здоров’я талановитого крайового архівіста. Зберігся висновок головного лікаря санаторію в Подебрадах (Чехія) Ладислава Філіпа від 26 квітня 1927 р., в якому характеризується стан здоров’я Н. Радвані. У висновку зазначено, що захворювання ангіною призвело до атеросклеротичних наслідків. Правда, в результаті лікування стан здоров’я дещо поліпшився. 17 квітня,

зазначає лікар, під впливом лікування місцевою водою у хворого почалися нефрітичні коліки, із нирки виділився камінь завбільшки з гра нулу. Лікування в Подебрадах пішло на користь пацієнтові, але для одержання кращого результату лікар рекомендував продовжити його перебування в санаторних лазнях на сім тижнів. Саме з врахуванням цієї рекомендації Радвані надсилає листа на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі з проханням продовжити йому відпустку для лікування до кінця травня 1927 р.

На початку травня того ж року консилиум лікарів констатує погіршення стану здоров'я пацієнта. Хворий скаржиться на біль у серці, важке дихання, безсоння. Із врахуванням такого стану робився лікарський висновок про необхідність продовження терміну лікування пацієнта до кінця червня 1927 р.

В кінці лютого 1928 р. Н. Радвані просить надати йому трьохтижневу відпустку для обстеження у Відні – у “nektoreho lekare specialisty (Viden)”.

З 1 травня 1928 р. річну заробітну плату Ніколаусу Радвані підвищили до 39 000 чехословацьких крон, одночасно присвоївши йому чин радника. Однак одержувати таку зарплату архівісту, на превеликий жаль, довелося не довго. 14 серпня 1928 року із міста Тренчин (Словаччина) до Ужгорода надійшла коротка телеграма за підписом вдови Радвані: “Мій чоловік сьогодні вночі в лікарні Тренчіна помер” (“Mein mann iste heute nacht im spitale Trencin gestorben. Frau Radvanyi”). Помер Радвані під час перебування в зазначеній лікарні на лікуванні на 64 році життя. А 16 серпня Ф. Радвані повідомила, що напередодні увечері було прийнято рішення щодо організації похорону покійного Н. Радвані 16 серпня 1928 р. Початок похорону призначили на п'ятнадцяту годину в жупній лікарні⁴⁸.

В кінці серпня 1928 р. вдова Н. Радвані приїхала в Ужгород для владнання пенсійних та інших справ, пов'язаних з роботою її покійного чоловіка. З відповідним листом вона звернулася до керівництва краю. В листі вона, зокрема, зазначала, що зупиниться в Ужгороді до 20 вересня 1928 р. в будинку по вулиці Домбая, № 16 (Dombalja), а після того буде перебувати в Тренчині за адресою: вулиця Палацького, де надалі буде її постійне помешкання.

Згодом вдова ще кілька разів зверталася з листами до відповідних органів крайового управління з метою уточнення розміру пенсії. А останній її лист, що зберігся в архіві, надійшов до Ужгорода 18 квітня 1931 року (на німецькій мові).

Ніколаус Радвані присвятив усе своє свідоме життя архівній справі: на цій ниві він відпрацював 39 років, 7 місяців та 13 днів, зазначалося в пенсійному листі, виданому 1 серпня 1928 року Франтішці Радванійовій, уродженій Немак. Пенсійний лист засвідчував, що вдові належить

Eudartist číslo

Nikolaus Radwan
hlavný archivář

Narodený rok, mesiac, deň, oblasť, okres, mestečko: *1865. V/18, Banovce, Jasovce, sept. tretina*
 Domovská obec: *Banovce* okres: *Jasovce* župa: *Slovensko*
 Narodnosť: *maďarská (nie je srbská)* Náboženstvo: *Rom. katolíci*

Absolvoval školy: *Na University v. Bratislave* Výchovná škola: _____ Práca: _____

právné a štátne vedy, a *historické pomôcky vedy* *Kancliarstvo*
1. Právná príloha zo štátnej vedy
2. zo právnickej vedy
3. z románskej archívnej vedy

Vstup do štátnej služby dňa: *Archivár 1889. I/1* Služba s: *1888. III/29. 1919. III/11, 1920. I/15*
 Z. O. K. I. O. S. T. J. E. E. I.

Reči: *český, maďarský, nemecký, slovenský*
 Mluví tiež: *francúzsky*
 Dokozná sa: *česky, nemecky*

Zaostávať úrad vstupu do štátnej služby: *Student*
 určen: _____
 Vojenská povinnosť: sloužil: _____
 vojenská hodnosť: _____
 Mal službu: _____

Rodinný stav:

Deň	M. J. M. E. E. C. E. C.	D. o. a.	D. o. s. t.	D. o. o.
štatku	ročný mesiac	narodení	umrel	umrel
<i>15/III</i>	<i>Elena Gregor</i>	<i>1876</i>	<i>1911</i>	<i>1895</i>
<i>1874</i>	<i>†</i>		<i>Erzler</i>	<i>1896</i>
			<i>Titus, post. práca</i>	<i>1898</i>

Титульна сторінка одного з особових листків обліку кадрів Н. Радвані.
 Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 61

K y a l i f i k a c e :				
	Dne 20/11 1920	Dne	Dne	Dne
Vyznačení práci v období kvalifikačním	hlavní archivář			
Povšechná způsobilost	velmi způsobilý			
Pilnost:	velmi pilný			
Chování ve službě	bezvadné			
Celkový výsledek služební činnosti:	velmi dobrý			
Hoden povýšení nebo jmenování:	do VII hod. tř, I stup.			
Způsobilost pro vyšší postavení služební:				

Кваліфікаційний листок Н. Радвані від 20 листопада 1920 року.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 62

POLICEJNÍ ŘÍDITELSTVÍ V UŽHORODĚ
ПОЛИЦАЙНАЯ ДИРЕКЦИЯ ВЪ УЖГОРОДѢ

Cis. 2164 přes 192 A. V Užhorodě, dne 4. července 1924.
Čec. В Ужгородѣ, днѣ

Pro úřední účely viz. čl. 23. vyhlášky.
Pro občany viz. čl. 23. vyhlášky.

Právní: Radvanyi Mikuláš, archivář
Právní: politická způsobilost.

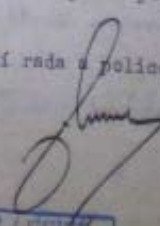
č. d. I. 4177 přes 24.
č. v.
Právní:
Právní:

Presidium politické správy Podkarpatski
v Užhorodě.

Radvanyi Mikuláš zemský archivář, bytem Podkopeček
č. 18, narozený 14. VII. 1865 v Hrnovcích, okres dno. Slovensko, taktéž
příslušný, Senatý, řecko-katolík, je bývalým pensionovaným městským
archivářem z Bábomberku, Slovensko. V roce 1919 bylo uprázdněno místo
zemského archiváře v Užhorodě, které vzhledem ku své způsobilosti a
znalosti více cizích jazyků, se sdělosti s bývalým šupanem Hojssem,
obdržel. Od té doby sdružuje se stále/pouze od prvního ledna do 1. května
1924 byl v Bratislavě na úředních záležitostech.

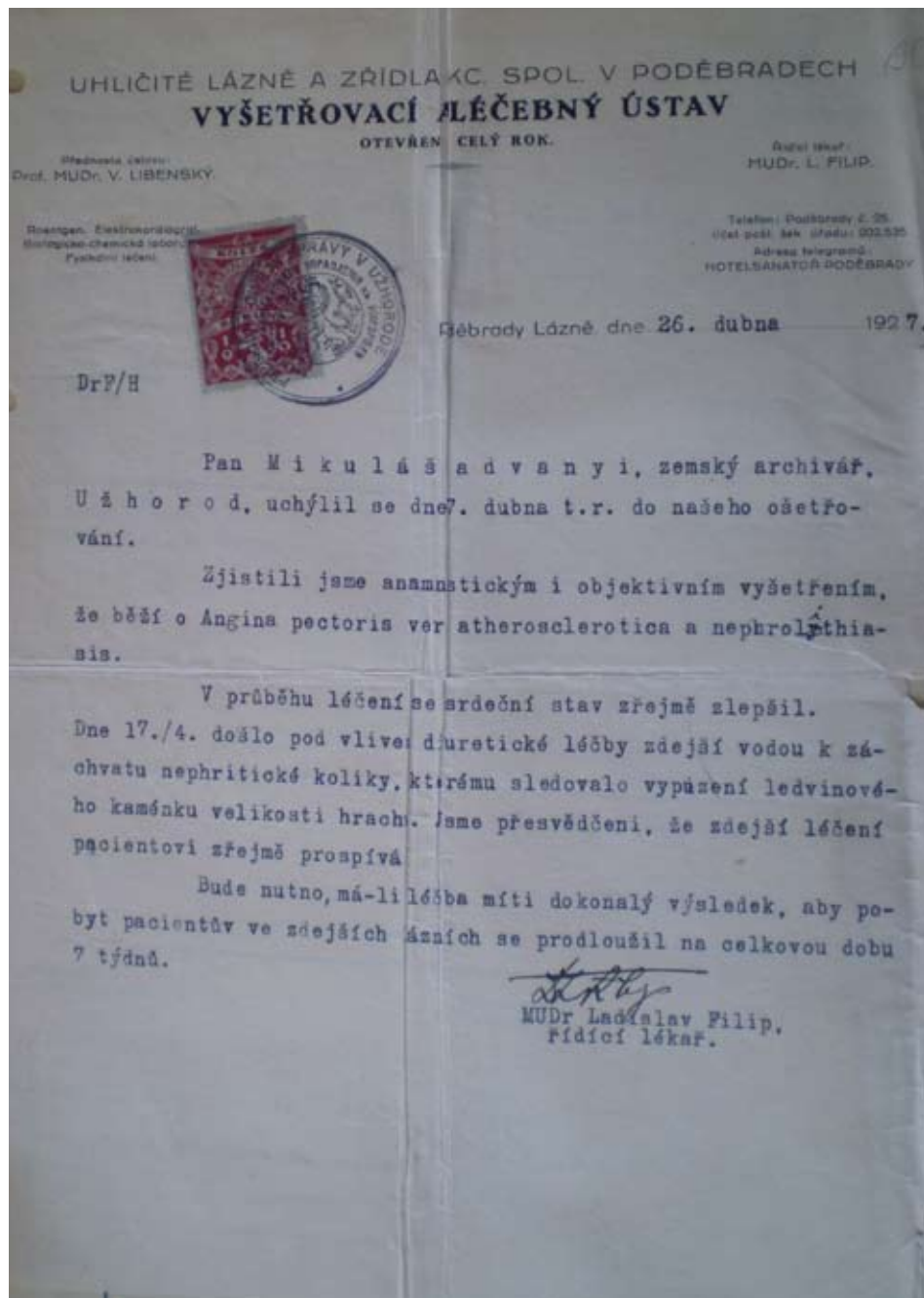
Jest národnosti maďarské ač ^{nikdy} sebe přiznává národnost
slovenskou, což vidno je, že v rodiném kruhu mluví se pouze maďarsky,
tž v úřadě s podřízenými mluví maďarsky a německy. Politicky
organizován je v maďarské křesťansko-socialní straně. Ve společnosti
stýká se většinou s vůdci maďarské autonomní strany jako: poslancem
Korlathem, spisovatelem Edon Palem, Dr. Šomborem, Galovičem Titusem,
a pod. Jeho politická zachovalost jest proto pochybná.

Vrchní policejní rada a policejní ředitel:

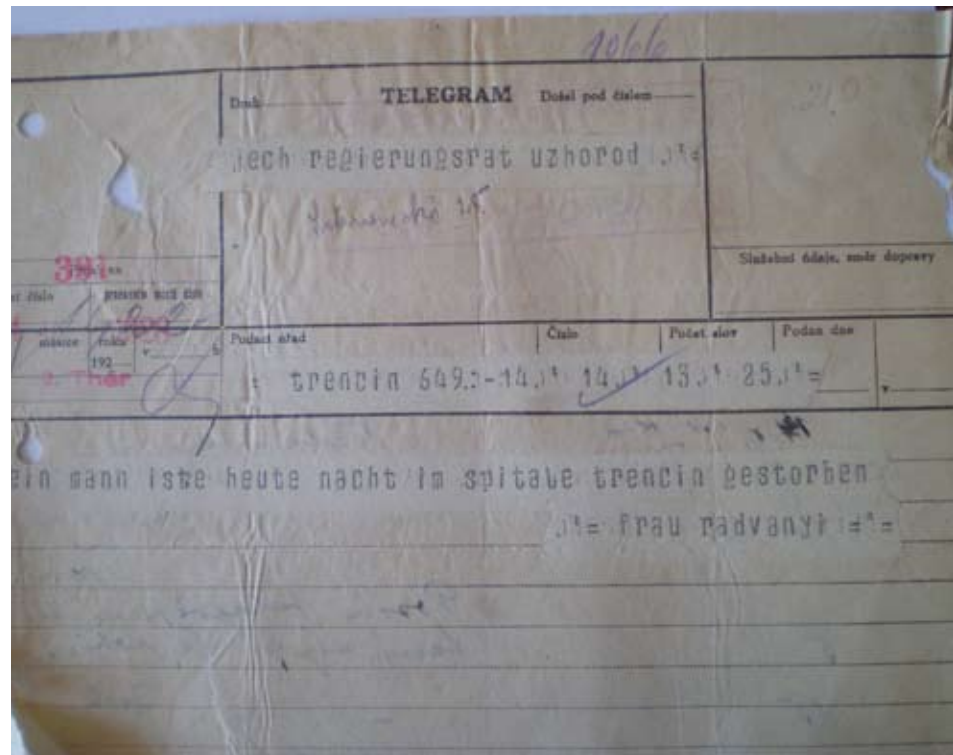

Донесення поліції від 4 червня 1924 року
щодо політичної благонадійності Н. Радвані.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111

Медицинний висновок про стан здоров'я Н. Радвані від 26 квітня 1927 року,
 підписаний головним лікарем санаторію в Подєбрадах (Чехія)
 доктором Ладиславом Філіпом.

Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 190

Телеграма від 14 серпня 1928 року з повідомленням про смерть Н. Радвані.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 210

одержувати 50 % зарплати покійного чоловіка, що становило 19 500 чехословацьких крон.

Символічно, що у перекладі з німецької мови на українську, батьківське прізвище архівіста звучить, як будівничий. Він був справжнім будівничим архівної справи Підкарпатської Русі.

Николаус Радвані зробив вагомий внесок у становлення і розвиток архівної справи на Закарпатті. Зокрема, він уперше сформував і увів у практику архівного будівництва Підкарпатської Русі поняття Архівний фонд Підкарпатської Русі, хоч саме визначення він ніде не зафіксував. Радвані широко використав європейський досвід у справі формування централізованої архівної справи у краї. Необхідно пам'ятати про це і збагачувати та примножувати добрі традиції і результати часом непомітної, але дуже важливої сфери людської діяльності – архівної справи, що слугує збереженню історичної пам'яті суспільства, історичної правди.

¹ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи / Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19–20 листопада 1996 р.). – К., 1997. – Ч. I. – С. 141–146.

² *Делеган М. В.* Скарби культури чи макулатура? // Карпатський край. – 1997. – № 1–5. – С. 55–58.

³ *Делеган Михайло.* Радвані Нікола // Українські архівісти: Бібліографічний довідник / Упор.: Коваль О. М., Матяш І. Б., Шандра В. С.: У 3-х вип. – Вип. перший (XIX ст. – 1930-ті рр.): К., 1999. – С. 279–280 ; *Делеган Михайло.* Микола Радвані // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Бібліогр. Довідник / Держкомархів України. УНДІАСД; Упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. – К., 2007. – С. 521–525.

⁴ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Ред. кол.: Калакура Я. С. (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 38, 69, 57.

⁵ Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. Матяш І. Б. та Климової К. І. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 326–328.

⁶ *Делеган М. В.* Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства // Наук. вісник УжНУ. Серія: Історія. – Вип. 7. – Ужгород: вид-во Падяка В., 2002. – С. 197.

⁷ <http://www.saske.sk/cas/frchiv/3-2008/titstr.html>

⁸ Див.: *Делеган Михайло* // Початок демократизації суспільства та її роль у розвитку політичної свідомості населення Закарпаття в перше десятиліття перебування краю у складі Чехословацької республіки 1919–1929 рр. // Наук. записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К., 1999. – С. 463–476.

⁹ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1996. – С. 22–25.

¹⁰ Statni ustredni archiv v Praze. – PMV. – 1925 – JO. – II k/4. – kart. 122; Держархів Закарпатської обл., ф. 2. – Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, оп. 3, спр. 888. – Особова справа архівіста Земського уряду Підкарпатської Русі М. Радвані. – Арк. 105, на звороті (далі – зв.).

Необхідно зробити застереження про те, що систематизація та нумерація сторінок особової справи М. Радвані проводилися у досить прискореному темпі, дещо поспішно, навіть з порушенням хронологічного принципу, а тому у майбутньому неминуче буде проведена їх нова нумерація.

¹¹ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 66. У тій же справі на стор. 69, на звороті, Радвані повідомляє дещо іншу дату початку роботи в Тренчінському архіві – “od 1 januara 1889“. На стор. 70 особової справи власноручно зазначено Радвані: “I.Od 1 oktobra 1888 do 26 septembra 1895 som sluzil v Belehradskey zupe...”.

¹² Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888; Statni ustredni archiv v Praze. – PMV. – 1925. – JO. – II k /4. – kart. 122.

¹³ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 19.

М. Радвані у відомих нам документах ніде не згадує про свою роботу в місті Секешфехервар. А в особовій справі, що зберігається в Держархіві Закарпатської обл., повідомляється: “V rokoch 1900–1905 usinkoval v zupe Fejer, sidlo Szekesfehervar za Dunajom ako hlavny zupny archiviar.” Див.: – Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 101.

У повідомленні поліційної дирекції в м. Ужгороді від 4 червня 1924 року № 2164 pres. ai 1924, зазначається, що М. Радвані працював також керівником міського архіву в м. Ружемберку на Словаччині (“Radvani Mikulas... je bivalim pensiovanim mestskym archivarem v Ruzemberku, Slovensko”). Див.: Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111.

¹⁴ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 35.

¹⁵ Там само, арк. 39.

¹⁶ Там само, арк. 117.

¹⁷ Раніше автор помилково вважав, що аналіз стану архівної справи на Підкарпатській Русі М. Радвані проводив у 1921–1922 роках. Див.: *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті // *Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи.* – С. 142.

¹⁸ Radvanyi Nikolaus. Die archive in der Podkarpatiska Pus. – Uzhorod – Ungvar: Buchdruckerei “Viktoriya”, 1922. – 145 s.

¹⁹ У книзі тираж не вказаний. Про те, що книжка була випущена малим тиражем, повідомляє сам М. Радвані.

²⁰ Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 8–10; оп. 9, спр. 123. – Повідомлення шкільного відділу про висилку до канцелярії президента книги крайового архівіста Радвані “Архіви Підкарпатської Русі” та пропозиції щодо розвитку архівництва.

²¹ Там само, ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 18–20.

²² Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 145.

²³ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті. – С. 143.

²⁴ Див.: Sirmay Antonius. Noticia Comitatus Ugocsensis. Pestini, 1805; Komaromi Andras. Ugocsa varmegye keletkezese. Budapest, 1896.

²⁵ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті. – С. 144. Детальніше про архівну систему Австро-Угорщини див.: Ciara Stefan. Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918. – Warszawa, 2002. – S. 13–30.

²⁶ Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 48.

²⁷ Ibidem. – S. 8.

²⁸ Держархів Закарпатської обл., ф. 298. – Крайовий архів Підкарпатської Русі, м. Ужгород, оп. 1, спр. 18. – Протокол засідання чехословацько-румунської архівної комісії щодо обміну архівними документами (1926 рік); Ф. 43. – Ужгородське окружне управління, м. Ужгород, оп. 7, спр. 94. – Протокол наради чехословацької комісії з питань обміну архівними документами та пам’ятками літератури з Румунією. – Арк. 7.

²⁹ Úmluva mezi Rakouskem, Maďarskem, Itálií, Polskem, Rumunskem, královstvem Srbo – chorvatsko-slovinským a Československou republikou o otázkách týkajících se archivů // Sbirka zákonů a nařízení státu československého. – Rocnik. – Praha, 1925. – S. 217–236.

³⁰ Kecskemeti Charles. Sovereignty. Disputed claims. Professional Culture: Essays on Archival Policies. – Brussels, 2000. – S. 115–121.

До речі, Шарль Кечкеметі з дарчим надписом від 24 квітня 2003 року надіслав зазначену збірку своїх праць автору цих рядків.

³¹ Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 6.

³² Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 117 зв. Див. також: Держархів Закарпатської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 16, арк. 53.

³³ Там само, ф. 10. – Наджупан Бережської жупи, м. Берегово; ф. 239. – Берегівський окружний суд, м. Берегово.

³⁴ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111, 112, 114.

³⁵ Там само, арк. 113, 115 зв.

³⁶ Див.: Zakon 50 ze dne 19 března 1923 na ochranu republiky // Sbirka zákonů a nařízení státu Československého. – Častka 23. – Praha, 1923. – S. 207–217.

³⁷ Подкарпатская Русь – 1926. – № 12. – 23 января. Див. також: Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 181.

³⁸ Там само, арк. 176, 176 зв., 181.

³⁹ Там само, арк. 119–120.

⁴⁰ Там само, арк. 208–209.

⁴¹ Там само, ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1, спр. 383. – Текст перекладу з угорської мови на німецьку пояснень до закону про друк 1914 р., виконаний жупним архіваріусом Радвані (збережено стиль оригіналу). – 184 арк.

⁴² Там само, арк. 237–267: Radvanyi Miklos. Zsolna szabadalmas varos. – Zsolnan, 1911. – 57 s.

⁴³ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 23–33.

⁴⁴ Там само, ф. 28. – Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 4, спр. 5857. – Особова (в оригіналі – особиста) справа вчителя Радвані Миколи (насправді – не вчителя, а керівника архівної служби жупи). – Арк. 2.

Слід зазначити також, що це не особова справа М. Радвані, а його ділове листування з крайовим рефератом освіти.

Див. також: там само: Ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1, спр. 257. – Проект довідника “Альманах Підкарпатської Русі” старшого архіваріуса Ужгородського жупанського управління Радвані (збережено стиль оригіналу документа). – 20 арк.

⁴⁵ Там само, ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 6–7.

⁴⁶ Там само, арк. 15–17.

⁴⁷ Там само, арк. 23, 23 зв., 24.

⁴⁸ Там само, арк. 190, 192, 193, 193 зв., 202, 210–212, 214–215.

У листі від 27 серпня 1928 р. (арк. 214) вдова Радвані уточнює, що її чоловік Николаус Радвані помер 13 серпня 1928 року.

На основании значительной части впервые введённых в научный оборот архивных документов анализируется жизненный путь и деятельность руководителя архивной службы Подкарпатской Руси Николауса Радвани.

Ключевые слова: Н. Радвани; земский архив; Подкарпатская Русь; централизованная архивная система; Чехословацкая Республика.

There is analyzed the life activities of Mykola (Nicolaus) Radvani – the Archive Researcher of Pidkarpats'ka Rus', based on the Archive documents being under scientific analysis for the first time.

Keywords: M. Radvani; Zems'kyi Archive; Pidkarpats'ka Rus'; the centralized archive system; Czechoslovakia.